

Dutka, Wojciech

Powstanie i rozwój prasy parafialnej Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej

Rocznik Historii Prasy Polskiej 9/2(18), 55-82

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

T. IX (2006) Z. 2(18)
ISSN 1509-1074

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

Establishment and
Development of Roman
Catholic Parish Press in the
Second Republic of Poland

**Powstanie i rozwój
prasy parafialnej Kościoła
rzymskokatolickiego
w II Rzeczypospolitej**

Institut Historii
Katolicki Uniwersytet Lubelski
Jana Pawła II
al. Raławickie 14
PL 20-950 Lublin

**Wojciech
DUTKA**

KEY WORDS

Press in the Second Republic of Poland,
parish press, Roman Catholic press,
Silesia and Wielkopolska regional press

SŁOWA KLUCZOWE

prasa w II Rzeczypospolitej, prasa parafialna,
prasa Kościoła rzymskokatolickiego,
prasa regionalna na Śląsku i w Wielkopolsce

ABSTRACT

The paper discusses the evolution and
operation of Roman Catholic press in the
Second Republic of Poland, with a particular
emphasis on its role and place in the two biggest
dioceses: in Silesia and in Poznan.
Analysis results are represented using tables and graphs.

ABSTRAKT

Artykuł przedstawia powstanie i funkcjonowanie
katolickiej prasy parafialnej w II Rzeczypospolitej
ze szczególnym podkreśleniem roli
i miejsca tej prasy w dwu największych diecezjach:
śląskiej i poznańskiej.
Wyniki analiz ujęto w postaci tabel i wykresów.

Streszczenie

Artykuł naświetla przyczyny powstania i funkcjonowania prasy parafialnej Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej. Obala przekonanie, że decydującym czynnikiem powstania tej prasy była aktywność kościelnej hierarchii, ukazując oddolne czynniki, na poziomie samych parafii — głównie aktywność proboszczów i świeckich katolików. Artykuł ten ukazuje, w jaki sposób w chronologicznym ujęciu powstała i funkcjonowała prasa parafialna w skali całego kraju, a także dwu największych pod względem liczby wiernych diecezji: śląskiej i poznańskiej. Ujmując w postaci tabel i wykresów obfity materiał statystyczny analizuje go w kontekście życia Kościoła katolickiego w okresie międzywojennym, uwarunkowań prawnych i napięć o charakterze etnicznym.

Uwagi wstępne

W momencie odzyskania niepodległości na obszarze Rzeczypospolitej wydawano 445 tytułów prasowych¹. Liczba czasopism religijnych, w tym określanych mianem katolickich, jest trudna do oszacowania dla lat 1918–1920, ponieważ źródła, jakie istnieją, zawierają sprzeczne informacje na temat tego typu czasopism². W kręgach inteligencji katolickiej w latach 1920–1925 trwała na temat prasy katolickiej ożywiona dyskusja. Istniało przekonanie, że utworzenie prasy kościelnej jest ważnym czynnikiem dla umacniania „ducha katolickiego i wiary w narodzie” wobec licznych — warto podkreślić — hipotetycznych zagrożeń, takich jak prasa antyklerykalna, nastawiona wrogo do wartości prezentowanych przez Kościół katolicki i „pogłębiającą się agitację komunistyczną”³. Pierwsza część artykułu spróbuje rzucić światło na proces genezy prasy parafialnej Kościoła katolickiego, jako czynnika propagandowego kościoła, w kontekście rozwoju prasy katolickiej na obszarze II Rzeczypospolitej, w kolejnych jego częściach zostanie przedstawiony rozwój prasy parafialnej w skali całego kraju oraz w kontekście regionalnym w latach 1918–1939.

Prasa katolicka w II RP — zarys problemu

Geneza prasy parafialnej musi być analizowana w świetle danych dotyczących całości prasy katolickiej w okresie 1918–1939. W roku 1925 odnotowano jedynie 75 czasopism religijnych, na ogólną liczbę 1600, jakie wydawano. Już cztery lata później, w roku 1929, liczba czasopism religijnych wzrosła do ponad 200 na ogólną liczbę ponad 2300⁴. Tempo rozwoju prasy katolickiej przewyższało zatem szybkość, z jaką rozwijała się prasa w skali

¹ Zob. A. Notkowski, *Prasa prowincjonalna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1977, s. 134.

² L. Stolarzewicz, *Spis czasopism kościelnych, religijnych i teologicznych w Polsce po rok 1923*, „Kwartalnik Teologiczny” 1923, nr 3/4, s. 11.

³ S. Podoleński, *Prasa katolicka w dobie dzisiejszej*, „Przegląd Powszechny” 1922, nr 153/154, s. 207.

⁴ L. Dyczewski, *Działalność wydawnicza Kościoła katolickiego w Polsce międzywojennej*, „Homo Dei” 1974, 41, nr 4, s. 293.

całego kraju. Dane statystyczne wskazują, że wzrost tego typu czasopism w ciągu dwudziestolecia międzywojennego podniósł się 2,5-krotnie: z 109 tytułów w roku 1926, do ponad 300 tytułów w roku 1936 i praktycznie do wybuchu wojny w roku 1939 wskazywał tendencję rozwojową⁵. Trudno ocenić szacunkowo udział czasopism religijnych w rynku prasowym w skali całego kraju. W ostatnich latach II Rzeczypospolitej poziom ten sięgał prawie 27%, co świadczy o sile wydawniczej Kościoła rzymskokatolickiego⁶. Z drugiej jednak strony, rozwój prasy katolickiej podlegał ogólnokrajowym czynnikom, które wpływały na liczebność gazet i ruch wydawniczy.

Nie da się wykluczyć, że okres wojny z Rosją Radziecką i lata gwałtownego kryzysu gospodarczego w latach 1921–1925, a co zatem idzie w parze inflacji, dotykającej również rynek wydawniczy, odbił się na ilości czasopism religijnych. Badania ostatnich lat nad prasą prowincjonalną wskazują, że moment kulminacyjny rozwoju tego typu czasopiśmiennictwa nastąpił po roku 1928, przynajmniej na części obszaru Polski⁷. Jednak biorąc pod uwagę kryzys gospodarczy, jaki przetoczył się przez Europę po roku 1929 i dotknął również Polskę, można wysunąć przypuszczenie, że na polu rozwoju prasy katolickiej kryzys czytelnictwa najbardziej odczuły społeczności katolickie we wschodnich województwach, gdzie i tak wskaźniki liczebności wydawnictw i czytelnictwa prasy były najniższe w skali całego kraju. W związku z tym ośrodek ciężkości rozwoju prasy katolickiej przesunął się na terytoria najbardziej zaludnione i najlepiej rozwinięte gospodarczo — Wielkopolskę, Śląsk i Pomorze⁸. Znajduje to potwierdzenie w stanie faktycznym. Na obszarze województwa śląskiego wskaźniki rozwoju prasy były najwyższe w skali całego kraju praktycznie do wybuchu II wojny światowej. Warto jednak zaznaczyć, że własną prasę wydawały również zgromadzenia zakonne oraz kościoły katolickie obrządków greckiego i ormiańskiego. Prasa wydawana przez zakony w okresie międzywojennym nie przekroczyła 220 tytułów, ale kilka z nich miało stosunkowo największe nakłady — choćby „Rycerz Niepokalanej” wydawany przez franciszkanów konwentualnych. Natomiast prasa Kościoła greckokatolickiego, wydawana głównie w języku ukraińskim oraz nieliczne czasopisma obrządku ormiańskiego nie przekroczyły 40 tytułów aż do roku 1939⁹.

Badania ostatnich 20 lat dowodzą, że w całym okresie międzywojennym Kościół katolicki we wszystkich trzech obrządkach wydawał łącznie ponad

⁵ A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980, s. 293.

⁶ Tamże, s. 295.

⁷ W zakresie definicyjnym „prasa prowincjonalna” zawiera się również prasa religijna wydawana w ośrodkach wiejskich i małomiasteczkowych, autor jednak nie precyzuje zakresu tego oddziaływania. Zob. A. Notkowsky, *Prasa prowincjonalna...*, s. 98–99.

⁸ Tamże, s. 83, 133.

⁹ *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1939*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981, s. 381–411.

1100 tytułów czasopism wszystkich rodzajów, włączając w to również mutacje i periodyki nieregularne. Główne centra prasy katolickiej w Polsce można podzielić na dwie duże grupy: ośrodki miejskie i ośrodki powstałe wokół zakonów. I tak wielkie centra prasowe jak Poznań, Warszawa, Kraków, miasta śląskie posiadały stosunkowo największą ilość katolickich punktów wydawniczych, w których wydawano również tytuły prasowe. W Poznaniu istniało w okresie dwudziestolecia ponad 30 czasopism katolickich, w Krakowie 27, w Warszawie 24, a we Lwowie 17¹⁰. Równie silnymi ośrodkami wydawniczymi dysponowały zakony. Na liczbę 31 drukarni, należących do Kościoła katolickiego w okresie międzywojennym, 19 znajdowało się w rękach zakonów i zgromadzeń zakonnych¹¹. Do największych ośrodków wydawniczych prowadzonych przez zakony należał Niepokalanów, gdzie działalność wydawnicza, oświatową i wychowawczą prowadził o. Maksymilian Kolbe¹². Ośrodek w Niepokalanowie wydawał trzy tytuły czasopism, których łączny nakład sięgał ponad 1,5 mln egzemplarzy¹³. Innymi ważnymi ośrodkami zakonnymi były: ośrodek księży Pallotynów w Warszawie, gdzie w 1936 roku wydawano cztery wysokonakładowe czasopisma.

Osobnym problemem, który zasługuje na wzmiankę jest usytuowanie prawne prasy katolickiej w systemie prawa prasowego II Rzeczypospolitej. Ma to spore znaczenie, ponieważ pozwala określić, że prasa parafialne powstawała w sytuacji, którą można by określić mianem „prawnej pustki”. W pierwszych latach istnienia odrodzonego państwa polskiego sytuację prasy dla ziem byłego zaboru rosyjskiego regulowały: tymczasowy dekret rządu RP z 7 lutego 1919 roku i rozporządzeniem Generalnego Komisarza Ziem Wschodnich RP z 17 lipca 1919, natomiast na terenach zaboru pruskiego obowiązywała ustawa prasowa z 1874, a dla terenów Galicji przepisy ustawy prasowej z 1862 roku. Pod te ustawy podlegała również prasa katolicka, w zależności od obszaru, na którym była wydawana. Ten stan rzeczy uległ zmianie dopiero po wprowadzeniu w życie przepisów konkordatu z roku 1925.

Lata rządów parlamentarno-gabinetowych w latach 1919–1926 dawały wydawcom i dziennikarzom stosunkowo dużo swobody zarówno w doborze tematyki, jak i swobody wypowiedzi¹⁴. Sytuację prawną zmieniał dekret pre-

¹⁰ Inne dane dotyczące ilości czasopism religijnych we Lwowie zawarto w pracy J. Jarowieckiego i B. Góry pt. *Prasa lwowska w dwudziestolecu międzywojennym. Próba bibliografii*, Kraków 1994. Wśród wymienionych tytułów co najmniej 35 to pisma katolickie (z pominięciem roczników) [redakcja „RHPP”].

¹¹ Były to: „Rycerz Niepokalanej”, „Kalendarz Rycerza Niepokalanej” oraz mutacja dziecięca „Rycerzyk Niepokalanej”. Zob. Dyczewski, *Działalność wydawnicza...*, s. 293; Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939...*, s. 292–295.

¹² C. Niezgoda, *Święty Maksymilian Maria Kolbe jako redaktor i wydawca*, „Studia Franciszkańskie” 1986, nr 2, s. 167–179.

¹³ *Rzut oka na dorobek katolicki w Polsce*, „Ruch Katolicki” 1933, nr 3, s. 90.

¹⁴ Zob. A. Notkowski, *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce (1926–1939). Studium techniki władzy*, Warszawa 1987, s. 72.

zydenta Ignacego Mościckiego z 1938 roku. Odtąd granicą wolności prasy miało być „dobro powszechne”, a druk mógł być rozpowszechniany tylko po dostarczeniu odpowiednim władzom egzemplarza obowiązkowego i zawiadomieniu pisemnym władz państwowych o składzie redakcji, siedzibie wydawcy i danych osobowych redaktora naczelnego¹⁵. Zmianie uległa wówczas sytuacja redaktorów naczelnych, których pociągano do odpowiedzialności karnej w przypadku naruszenia przez pismo „dobra publicznego”. W odniesieniu do prasy katolickiej istotny był artykuł 7, który formułował pewne odstępstwa od zasad przytoczonych wyżej, ale zakres tych odstępstw należał w gestii kompetencji Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Prasa katolicka odgrywała doniosłą rolę w życiu Kościoła przedwojennego w Polsce, niemniej ocena tej działalności oraz wpływ tej prasy na życie społeczne w okresie międzywojennym wciąż podlega dyskusji w literaturze przedmiotu¹⁶.

Hierarchia kościelna wobec prasy parafialnej

Po początkowym okresie braku zaufania do prasy, która po Rewolucji Francuskiej stała się podstawowym narzędziem komunikowania społecznego, w czasie pontyfikatu Leona XIII, Kościół katolicki wszedł na drogę dostrzegania korzyści płynących z używania prasy jako narzędzia ewangelizacyjno-propagandowego. Paradoksalnie rozwój prasy katolickiej, tak systematyczny w innych krajach Europy od czasów ogłoszenia encyklik Leona XIII *Quo ad apostolici muneris* z 1878 roku i *Inferno preposito* Piusa X z 1905 roku¹⁷, znalazł w Polsce swój oddźwięk dopiero w niepodległej Rzeczypospolitej. Złożyło się na to kilka czynników. Przede wszystkim rozwój prasy katolickiej na ziemiach polskich był utrudniony z uwagi różne ustawodawstwa prasowe

¹⁵ *Prawo Prasowe* z 21 XI 1938 roku Dz. U. RP 1938, nr 89, poz. 608.

¹⁶ Zob. J. Majchrowski, *Z zagadnień presji Kościoła rzymskokatolickiego w życiu politycznym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1926*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z nauk politycznych” 1973, nr 4, s. 117–132; P. Szydłowski, *Kierunki i odmiany renesansu katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia religijne” 1983, nr 9, s. 196–197; R. Mielcarek, *Efektywność funkcjonowania prasy katolickiej w II Rzeczypospolitej*, „Studia Kieleckie” 1994, nr 21, z. 2, s. 33–47; J. Macała, *Polska prasa katolicka wobec wojny domowej w Hiszpanii 1936–1939*, „Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi” 1997, nr 20, s. 115–135; D. Kilan, *Państwo a Kościół w Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1921*, „Biuletyn WSP w Częstochowie” 1997, nr 8, s. 27–42.

¹⁷ Leon XIII, *Encyklika Diuturnum Illud*, „Acta Sanctae Sedis”, t. 14, Rzym 1881, s. 3–14; zob. Pius X, *Encyklika Inferno preposito*, tamże, t. 29, Rzym 1905.

państw zaborczych. Na ziemiach zaboru rosyjskiego warunki dla rozwoju prasy katolickiej w języku polskim zaistniały dopiero po rewolucji 1905 roku¹⁸. Na ziemiach polskich zaborów pruskiego i autonomicznej Galicji prasa katolicka rozwijała się równolegle do katolickiej prasy niemieckojęzycznej¹⁹.

Czy genezy powstawania prasy parafialnej można poszukiwać przede wszystkim w misji ewangelizacyjnej Kościoła i wpływu oficjalnych czynników kościelnych? Odpowiedź na to pytanie nie jest jednoznaczna. Pierwszy silny impuls do tworzenia katolickiej prasy położono na katolickim zjeździe katolickim upamiętniającym 300-lecie śmierci Piotra Skargi w 1912 roku²⁰. Już rok później powstało w Krakowie Towarzystwo dla Popierania Prasy Katolickiej²¹. Okres I wojny światowej przerwał te prace, choć w roku 1916, podczas konferencji episkopatu metropolii warszawskiej, postulowano utworzyć dziennik katolicki²². Od roku 1918 hierarchia Kościoła katolickiego czyniła systematyczne kroki dla rozwoju prasy wyznaniowej, ale w warunkach niepodległości Kościół hierarchiczny dostrzegł, że funkcje prasy katolickiej nie mogły ograniczyć się jedynie do ewangelizacji rozumianej tradycyjnie, jako przekazywania i komunikowania treści płynących z objawienia ogółowi wiernych, podczas rekolekcji, misji i pielgrzymek. Zainteresowanie polskiego duchowieństwa możliwą perspektywą oddziaływania społecznego, jakie dawała własna prasa kościelna, było u progu niepodległości niezaprzeczalne. Ale jednocześnie należy z całą stanowczością podkreślić, że zainteresowania biskupów skupiały się przede wszystkim na prasie katolickiej o zasięgu ogólnopolskim, a nie parafialnym. Choć i tak większość inicjatyw w celu powołania prasy katolickiej wychodziła od strony świeckich, a nie biskupów. Ważnym, choć niedecydującym czynnikiem, od którego wyszedł impuls tworzenia prasy katolickiej w Polsce, były zjazdy katolickie. Nieformalny zjazd katolicki zwołany z ramienia Związku Ludowo-Narodowego obradował w Warszawie w 1921 roku. Jednak dużo większe znaczenie miał pierwszy powszechny Zjazd Katolicki w Warszawie pięć lat później, obradujący pod wrażeniem zamachu majowego. Na tym zjeździe mogły paść pewne postulaty umożliwiające ro-

¹⁸ R. Bender, *Spoleczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905–1918*, Lublin 1978, s. 114.

¹⁹ Zob. Cz. Lechicki, *Polskie czasopiśmiennictwo katolickie w latach 1833–1914*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1983, nr 22, z. 1, s. 20–42.

²⁰ F. Radziwiłł, *Znaczenie i potrzeba prasy katolickiej*, Kraków 1912, s. 20; charakter i rozwój czasopiśmiennictwa katolickiego w XIX wieku nie doczekał się jeszcze gruntownego opracowania. Zob. też. *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku — materiały do katalogu*, red. B. Lesisz, D. Olszewski..., Warszawa 1988.

²¹ J. Mazurek, *Stwórzmy prasę katolicką, czyli przyczynmy się do poszerzenia Towarzystwa dla Popierania Prasy Katolickiej*, Kraków 1914.

²² Cz. Lechicki, *Sprawa dziennika katolickiego w Warszawie*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 20, z. 2, s. 5–23; E. Banaś, *Dzienniki katolickie w Polsce do roku 1939*, Tamże 1986, nr 25, z. 1, s. 47–68.

zwój form duszpasterstwa i rozwoju katolickiej prasy²³. Rok później prymas August Hlond powołał do życia Katolicką Agencję Prasową, której pierwszym kierownikiem został ks. J. Gawlina²⁴.

Prasa katolicka w II Rzeczypospolitej rozwijała się dwutorowo: z jednej strony rozwój ten był odzwierciedleniem pewnych procesów w samym Kościele powszechnym, a z drugiej rozwój ten podlegał tendencjom, jakim poddana była prasa polska okresu 1918–1939²⁵. Warto jednak zaznaczyć, że ta dwoistość, odzwierciedlona została również w prawnym zakresie funkcjonowania prasy katolickiej, o którym wspomniano wcześniej. W chwili ratyfikacji i wejścia w życie konkordatu, faktyczny stan prawny w odniesieniu do prasy katolickiej uległ przeobrażeniu. W przeciwieństwie do prasy innych związków wyznaniowych, prasa katolicka miała trwałe umocowanie prawne wynikające z ogólnych zasad funkcjonowania prasy i tych przepisów konkordatu, które zezwalały Kościołowi na „całkowitą wolność głoszenia treści religijnych w jakikolwiek sposób”²⁶. Taka płaszczyzna funkcjonowania prawa w odniesieniu do prasy katolickiej rodziła w społeczeństwie polskim zróżnicowane reakcje, tym bardziej, że w odniesieniu do prasy żydowskiej w Polsce większe zastosowanie miały kryteria narodowościowe niż religijne²⁷. Podob-

²³ Pierwszy zjazd katolicki w Warszawie w 1921 roku doprowadził do utworzenia Komisji Prasowej w składzie Ignacy Baliński, Tadeusz Błażejewicz, Józef Hacıński, generał Józef Hal-ler, o. Jan Powelski SJ, Adam Poszwiński i ks. Aleksander Wójcicki. O pracach komisji zob. Lechicki, *Sprawa dziennika...*, s. 7–9. Uchwały zjazdu katolickiego z 1926 roku zob. *Księga Pamiątkowa Zjazdu Katolickiego w Warszawie 28–30 VIII 1926*, Warszawa 1926, s. 373.

²⁴ Z. Zieliński, *Środki propagandowe Kościoła Katolickiego w Polsce 1918–1939*, [w:] *Ojczyzna i Wolność*, red. A. Barańska, E. Ziółek, W. Matwiejczyk, Lublin 2000, s. 220–221.

²⁵ Podstawowa literatura dotycząca rozwoju prasy polskiej w latach 1918–1939: A. Pa-cz-kowski, *Prasa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1971, s. 428–486; tenże, *Prasa codzienna Warszawy 1918–1939*, Warszawa 1970; A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa 1982. Zob. także T. Cieślak, *Polska prasa na Warmii i Mazurach w latach 1842–1939*, Olsztyn 1964; A. Kunisz, *Zarys dziejów prasy tarnowskiej (1848–1961)*, Tarnów 1961; L. Smółka, *Prasa polska na Śląsku Opolskim 1922–1939*, Warszawa 1976; W. Pelpliński, *Prasa polska Pomorza Zachodniego w latach 1920–1939*, Toruń 1979; A. Romanow, *Prasa polska w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Gdańsk 1980; M. Masnyk, *Polska prasa w województwie śląskim wobec ruchu polskiego na Śląsku Opolskim 1922–1933*, Opole 1988; Cz. Strzeszewski, *Katolickie czasopiśmiennictwo społeczne w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, Lublin 1979; J. Dzieniakowska, *Prasa radomska w dwudziestoleciu międzywojennym*, Radom 1995; M. Adamczyk, *Prasa Kielecczyzny 1811–1939*, Kielce 1996, *Z dziejów prasy wielkopolskiej XIX–XX wieku*, red. M. Kosman, t. 4, Poznań 1995.

²⁶ S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 II 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934, s. 48–50.

²⁷ Wyrok Sądu Okręgowego w Łomży z 1 VII 1929 oddalił zażalenie starosty łomżyńskiego domagającego się w pozwie poddania drukowanych rozporządzeń i czasopism Kurii Łomżyńskiej pod przepisy ustawy prasowej. Nr akt 1629/29 Sąd Okręgowy w Łomży, Wojewódzkie Archiwum w Białymstoku, Oddział w Łomży. Zob. także w odniesieniu do prasy żydowskiej P. Grzegorzczak, *Dziesięciolecie prasy polskiej 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 11.

nie inne kościoły chrześcijańskie, chcąc wydawać własną prasę, musiały zawierać z rządem osobne porozumienia regulujące te kwestie na gruncie prawa wyznaniowego, choć nie we wszystkich przypadkach starania te zostały uwieńczone powodzeniem²⁸. Ponieważ faktycznym centrum polityki decyzyjnej w odniesieniu do prasy w okresie międzywojennym była formalnie Rada Ministrów, prasa katolicka zyskiwała znacznie większe swobodę prawną w aspekcie jej finansowania²⁹.

W odniesieniu do prasy parafialnej nie istniały żadne odrębne przepisy regulujące jej funkcjonowanie w materii prawa prasowego. Prawo kanoniczne również nie regulowało wydawania czasopism przy parafiach w formie specjalnych przepisów. Zezwalało proboszczowi po uprzednio wyrażonej zgodzie biskupa na stosowanie form ewangelizacji, które byłyby zgodne z nauką moralną Kościoła i przysparzały Kościołowi nowych wyznawców. Równie trudno doszukiwać się jednak oficjalnych wypowiedzi czynników kościelnych w celu tworzenia prasy parafialnej. Wydaje się, że powstanie tej prasy wpływało po części z ogólnorozwojowych tendencji prasy katolickiej w Polsce, ale decydujące znaczenie w powstaniu tej prasy miały czynniki oddolne. Zastanawia brak jakichkolwiek wzmianek o zainteresowaniu biskupów prasa parafialną w całym okresie II Rzeczypospolitej. Wydaje się pewne, że brak takiego zainteresowania wpływał po części z faktu, że w okresie 1918–1939 dopiero kształtowała się instytucja episkopatu i wspólnej polityki biskupów wobec zagadnień społecznych. Pogłębia to tylko wartość inicjatyw świeckich i proboszczów, którzy na własny koszt decydowali się na wydawanie własnej prasy.

Czynniki oddolne — środowiska parafialne

Wydaje się, że koncepcja genezy i rozwoju prasy wyznaniowej Andrzeja Paczkowskiego, w tym szczególnie prasy Kościoła katolickiego, powinna ulec redefinicji³⁰. Przede wszystkim z powodu przerysowania wagi, jaką hierarchia

²⁸ Zob. K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988, s. 235–316.

²⁹ A. Notkowski, *Państwowa polityka prasowa II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1979, nr 18, z. 4, s. 103–125.

³⁰ Koncepcja ta oparła istnienie i rozwój prasy wyznaniowej kościoła katolickiego w 5 podstawowych wyznacznikach metodologicznych: normotwórczej i ewangelizacyjnej działalności Kościoła Katolickiego, aspektu misyjności, kultów popularnych, nauczania społecznego, edukacji językowej ludności wiejskiej i robotniczej. Zob. A. Paczkowski, *Prasa w kulturze politycznej drugiej Rzeczypospolitej. Problemy i propozycje badawcze*, KHPP 1980, nr 19, z. 2, s. 49–62.

kościół katolickiego miała przywiązywać do swojego wpływu na życie polityczne i społeczne całego społeczeństwa, a z drugiej strony z powodu pominięcia znaczenia oddolnych inicjatyw na poziomie dekanatu i parafii. Właśnie temu drugiemu, pominiętemu przez profesora Paczkowskiego, problemowi chciałbym poświęcić nieco uwagi. Powstanie prasy parafialnej Kościoła katolickiego, której zasadnicze podstawy powstania zdają się związane z funkcjonowaniem parafii i prowadzonej w jej obrębie działalności duchowieństwa oraz świeckich.

Po raz pierwszy na ziemiach polskich prasa parafialna pojawia się pod koniec XIX wieku na terenie zaboru pruskiego w Poznaniu, na Pomorzu oraz podczas I wojny światowej w Warszawie, po wycofaniu się z miasta Rosjan. Przynajmniej od tego momentu istnienie tej prasy jest uchwytnie poprzez źródła i opracowania. Przed odzyskaniem niepodległości w Poznaniu i Warszawie istniało nie więcej niż 10 czasopism parafialnych³¹. Powstanie tego typu czasopiśmiennictwa w miastach wydaje się zrozumiałe, zważywszy na bliskość ośrodków drukarskich i możliwość zbytu przy okazji nabożeństw w kościołach po mszy niedzielnej i przy okazji różnych uroczystości. Początki prasy parafialnej w miastach wydają się pewną ogólną prawidłowością w skali środkowej Europy. Przykładowo na terenie Czech istnienie prasy parafialnej w Pradze zdaje się potwierdzone przynajmniej już na przełomie 1907 i 1908 roku³². Podczas gdy dla podobnego okresu na Słowacji i na Węgrzech odnotowuje się istnienie tego typu czasopiśmiennictwa w miastach dopiero po roku 1918³³. Warto jednak podkreślić, że powstanie tego typu czasopiśmiennictwa na ziemiach polskich i w Czechach nie może być porównywalne pod względem warunków społeczno-politycznych. A jak można wnioskować na podstawie źródeł, na początku wieku XX na ziemiach polskich dochodziły do głosu przekonania o konieczności zmiany nastawienia kleru diecezjalnego do ludzi³⁴. Kościół w Czechach był pod tym względem przykładem zupełnie innego modelu prowadzenia duszpasterstwa wyrosłego z tradycji przenikania wpływów protestanckich. Nie da się wykluczyć, że zaistnienie prasy parafialnej na ziemiach polskich tuż przed I wojną światową, lub już w jej trakcie, mogło być powodowane dążeniem do nauki języka polskiego i ewangelizacji wśród wiernych w miastach. Ale to jedynie przypuszczenie. Nie sposób natomiast zaprzeczyć, że decydującym katalizatorem ewokującym powstanie tej

³¹ Zob. *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku. Materiały do katalogu*, red. D. Olszewski, B. Lesisz, Warszawa 1988, s. 764–765.

³² Zob. *Soupis českých a slovenských současné časopisov v zemích koruny české*, red. K. Nosovky, Praha 1909, s. 101.

³³ *Bibliografie inorečnych novin a casopisov na Slovenskou a Madziarskou do roku 1918*, red. M. Potemra, Martin 1963.

³⁴ Biskup lubelski Fulman zaznacza, że duchowieństwo parafialne nie ma zrozumienia dla coraz silniej zaznaczających się kwestii społecznych i oczekiwań ludzi. Zob. M. Fulman, *Wielkie parafie wielkomięskie*, „Wiadomości Piotrkowskie” 1906, nr 1, s. 74–75.

prasy było odzyskanie niepodległości i zaistnienie w konsekwencji nowych warunków oddziaływanie ewangelizacyjnego, jakie otwarły się przed polskim kościołem. W tym sensie prasa parafialna coraz wyraźniej jawi się jako jeden z aspektów dążenia polskiego kościoła do polepszenia komunikowania i łączności pomiędzy świeckimi wiernymi i duchowieństwem parafialnym.

Nie można jednak przejść obojętnie obok istotnego czynnika mogącego przyczynić się do szerszego zrozumienia genezy prasy parafialnej w Polsce w okresie międzywojennym — aktywności osobistej proboszcza i wiernych w konkretnej parafii. Takie przypadki są uchwytne na Pomorzu już przed rokiem 1918, ale działania proboszczów Stanisława Sychowskiego z Byszewa i Józefa Szydzika z Wiela były inicjatywami lokalnymi zmierzającymi do głębszego powiązania duchowieństwa parafialnego z wiernymi³⁵. Dysponujemy relacjami proboszczów (zarządzając parafią zdecydowali się na wydawanie gazet skierowanych głównie do swoich wiernych) oraz krótkimi informacjami prasowymi o powodach powstania gazety przy określonej parafii zamieszczanymi w samych czasopismach. Proboszcz parafii w Bobrownikach, wchodzącej od 1925 roku w skład diecezji częstochowskiej, wskazuje dużą ilość prasy antykościelnej na terenie parafii, z jaką jego wierni mieli kontakt, a która, w jego przekonaniu, miała „dawać ludziom szkodliwą sensację” i dlatego zdecydował się na wydawanie własnej gazety³⁶. Inny proboszcz parafii pod wezwaniem św. Wojciecha w Kielcach rozpoczął wydawanie gazety w celu wyjaśniania ceremonii religijnych oraz informowania o życiu Kościoła³⁷. Są to informacje potwierdzające, że zaistnienie gazety parafialnej było przede wszystkim inicjatywą oddolną proboszcza, który musiał jednak ustąpić pod naciskiem ze strony kurii biskupiej, co wobec polityki biskupa kieleckiego Augusta Łosińskiego w stosunku do czytelnictwa prasy na terenie jego diecezji, wcale nie jest zaskoczeniem³⁸. To samo opracowanie wyjaśnia również przyczynę upadku gazety z parafii św. Wojciecha w Kielcach po dwu latach istnienia: proboszcz musiał zaprzestać wydawania własnej gazety z powodu tygodnika diecezjalnego wydawanego przez kurie od 1930 roku³⁹. Proboszcz czasopisma wydawanego przy parafii św. Jana Chrzciciela w Warsza-

³⁵ J. Chamot, *Ksiądz Stanisław Sychowski (1869–1921)*, „Życie i Myśl” 1987, nr 5/6, s. 85–86; J. Borzykowski, *Wielawskie Góry. Dzieje Wiela i jego kalwarii*, Gdańsk 1986, s. 201–204; J. Walkusz, *Inicjatywy wydawnicze duchowieństwa pomorskiego II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 30, z. 2, s. 87–101.

³⁶ W. Marcinkowski, *Pamiętnik kościoła w Bobrownikach*, Będzin 1938, s. 20.

³⁷ F. Mazurek, *Kościół i parafia św. Wojciecha w Kielcach*, Kielce 1935, s. 63.

³⁸ Istnieją przypuszczenia, że biskup Łosiński nie zalecał udzielania rozgrzeszenia wszystkim, którzy czytali prasę ludową lub socjalistyczną. Zob. A. L. Szafrański, *Augustyn Łosiński, biskup kielecki w świetle listów pasterskich, opinii i faktów (1910–1937)*, „Nasza Przeszłość” 1983, nr 24, s. 215–240.

³⁹ Tamże, s. 64; o dziejach parafii św. Wojciecha w Kielcach zob. E. Wiśniewski, *Początki kościoła i parafii św. Wojciecha w Kielcach*, „Nasza Przeszłość” 1962, nr 57, s. 155–169.

wie zaznaczył, żeby jego parafianie nie kupowali takich gazet jak „Express Poranny”, „Kurier Ilustrowany”, które były popularnymi tygodnikami sensacyjnymi. Widział w nich przede wszystkim zagrożenie dla moralności katolickiej i rodziny⁴⁰. Ksiądz Antoni Kasprzycki, wydawca i redaktor „Przyjaciela Parafii”, który ukazywał się w Ćmielowie, w diecezji sandomierskiej, zaczyna wydawanie własnej gazety z powodu tego, że „Żydzi rozumieją lepiej problem czytelnictwa prasy, ponieważ mają 195 gazet, podczas gdy katolicy nie mają nawet 150”⁴¹. Potwierdza to w jakimś stopniu poczucie zagrożenia lokalnej społeczności katolickiej wobec aktywności społeczno-kulturalnej polskich Żydów w okresie II Rzeczypospolitej. Można również dopatrzeć się w działaniu tego proboszcza pewnych, niesprecyzowanych przejawów antysemityzmu. W niektórych przypadkach powstaniu czasopisma parafialnego przyświecały pobudki informacyjne, jak w przypadku księdza Jana Poskrobko, wydawcy miesięcznika „Bazylika”, który to miesięcznik ukazywał się w Warszawie⁴². Istotna wydaje się również pobudka dydaktyczno-pouczająca: aby budzić świadomość przynależności religijnej do kościoła⁴³. Czy zatem oddolne dążenie duchowieństwa w celu szerszego informowania swoich społeczności parafialnych o życiu kościoła i wyjaśniania dogmatów wiary jest oznaką niedostosowania wzajemnej komunikacji między duchowieństwem i świeckimi katolikami tylko w skali tych parafii, czy też ten problem dotyczył w różnym stopniu większości parafii w Polsce międzywojennej? Z jednej strony, wobec braku innych źródeł, pytanie to pozostaje otwarte. Z drugiej strony literatura powstała w ostatnich latach oraz część źródeł podkreśla, że większość inicjatyw duszpasterskich Kościoła okresu międzywojennego skierowana była głównie w celu pobudzenia świadomości religijnej laikat katolickiego⁴⁴. I to jest fakt niezaprzeczalny. Warto jednak podkreślić, że powstanie prasy parafialnej w Polsce międzywojennej mogło odbijać wzorce modelu duszpasterstwa parafialnego w zachodniej Europie. Przynajmniej w jednym przypadku taki wzorzec wydaje się potwierdzony — są to „Kaliskie Wiadomości Parafialne” wydawane przez trzy parafie miejskie⁴⁵. Przypadek ten jest

⁴⁰ *Życie Parafii św. Jana Chrzciciela w Warszawie*, rok I, nr 4 z maja 1926, s. 7.

⁴¹ „Przyjaciel Parafii”, rok II nr 1 ze stycznia 1930, s. 7.

⁴² „Bazylika”, 1926, nr 1, s. 1.

⁴³ „Kalendarz Kościelny Parafii Chełmińskiej z 1929”, s. 3.

⁴⁴ E. W a l e w a n d e r, *Religijność w perspektywie dziejowej*, Lublin 1996, s. 79; S. A d a m s k i, *Organizacja wewnętrzna diecezji katowickiej*, Katowice 1931, s. 8; J. K o p i e ć, *Historyczne przesłanki powstania metropolii górnośląskiej*, [w:] *Metropolia Katowicka — Górnośląska*, red. W. Świątkiewicz, J. Wycisło, Katowice 1994, s. 9–21; K. D o l e, *Drogi odnowy pracy duszpasterskiej w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *W służbie nauce*, red. M. Studnik, Warszawa 1992, s. 126–143.

⁴⁵ „Kaliskie Wiadomości Parafialne” z 10 IV 1927: „W związku z rozwojem życia religijnego i społecznego na terenie parafii rzymskokatolickich w Kaliszu okazała się pilna potrzeba bliższego informowania ogółu katolików. W związku z tym, idąc śladem wszystkich parafii zachodniej Europy, pragniemy i na terenie Kalisza wydać biuletyn parafialny”.

jednak odosobniony. Choć nie da się do końca wykluczyć, że w jakimś stopniu na powstanie prasy parafialnej w II Rzeczypospolitej mogły mieć wzorce zachodnie. Jednak zakres tego oddziaływania pozostaje na tym etapie badań, pozostaje, jedynie hipotezą.

Postawione wyżej kwestie nie dają odpowiedzi na wszystkie pytania dotyczące przyczyn zaistnienia prasy parafialnej na ziemiach polskich i gwałtownego jej rozwoju w okresie międzywojennym, ale z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że w większości przypadków była to inicjatywa oddolna, wyrastająca z przekonania duchowieństwa parafialnego o niedostatecznym poziomie świadomości religijnej wiernych i niezrozumienia oczekiwań wiernych przez duchowieństwo⁴⁶. Lub, jak w przypadku większości gazet parafialnych w diecezji śląskiej, była to inicjatywa samych świeckich z wyłączeniem duchowieństwa. Jest również prawdopodobne, że nie istniały odgórne zarządzenia episkopatu, czy poszczególnych biskupów, co do powstania tego typu prasy. Powstanie prasy parafialnej jawi się jako istotna podstawa do założenia, że w okresie międzywojennym zakres wzajemnego rozumienia między świeckimi a duchowieństwem był daleki od ideału. Geneza prasy parafialnej rzuca nowe światło na poziom komunikowania między świeckimi i duchowieństwem parafialnym: istnienie prasy jest dowodem na istnienie wśród części duchowieństwa chęci poprawienia tego stanu rzeczy.

Rozwój prasy przed rokiem 1918

Jak zaznaczono wcześniej, prasa parafialna pojawia się na ziemiach polskich w trakcie lub bezpośrednio przed wybuchem I wojny światowej w Poznaniu i Warszawie. Jest to chronologiczny punkt wyjścia analiz będących przedmiotem niniejszego paragrafu.

Badania ostatnich lat nie wskazują jednego czasopisma, które, z chronologicznych racji, można by uznać za pierwszą gazetę parafialną na ziemiach polskich. Pod rokiem 1914 można zanotować dwa pisma: „Wiadomości Parafialne Parafii Wszystkich Świętych” w Warszawie, wydawane przez księdza Marcelego Godlewskiego oraz „Wiadomości Parafii Archikatedralnej” w Poznaniu, redagowane przez ks. Leona Rankowskiego, a od roku 1915 przez księdza Rucińskiego⁴⁷. Pismo warszawskie zostało zawieszono podczas działań wojennych jeszcze w 1914 roku, natomiast gazeta poznańska była pierwszą z szeregu wielu czasopism parafialnych, jakie w dwudziestoleciu między-

⁴⁶ „Wiadomości Parafialne Gnieźnieńskie” z 20 V 1917, s. 3.

⁴⁷ *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku...*, s. 764–765.

wojennym miały być wydawane w Poznaniu. Zaskakujące jest, że w okresie, kiedy nie można jeszcze mówić o rozwoju pism parafialnych na ziemiach polskich, pismo takie powstaje za granicą. W roku 1912 w Moskwie zaczęła się ukazywać gazeta zatytułowana „Parafia św. Piotra i Pawła w Moskwie”, której redaktorem był polski ksiądz Jan Czajewski⁴⁸. Pismo było prawdopodobnie zasługą aktywności duszpasterskiej Polaków mieszkających w Moskwie, choć geneza ani późniejsze losy wydawnictwa pozostają nieznane. Istnieje, zatem przypuszczenie, że model religijnego czasopisma, którego zadaniem jest aktywizacja środowiska parafialnego, był znany polskiemu duchowieństwu na kilka lat przed odzyskaniem niepodległości. Tym bardziej, że okres przed wybuchem I wojny światowej był decydujący w kształtowaniu się dynamicznego pokolenia inteligencji katolickiej, która w warunkach coraz wyraźniejszej perspektywy rozwoju form duszpasterstwa parafialnego i misyjnego⁴⁹ poszukiwała nowych form ewangelizacyjnych. Jedną z tych form była prasa. Innymi czasopismami, które swoje początki mają przed rokiem 1918 były: „Wiadomości Parafialne Włocławskie” wydawane z przerwami od roku 1916, „Gnieźnieńskie Wiadomości Archikatedralne” ukazujące się od roku 1917 oraz dwie mutacje czasopisma przy parafii Wszystkich Świętych w Warszawie: „Wiadomości Parafii św. Krzyża” i „Wiadomości Parafii św. Stanisława” ukazujące się jako dodatek do wydań macierzystego czasopisma przez okres kilku miesięcy w latach 1916 i 1918.

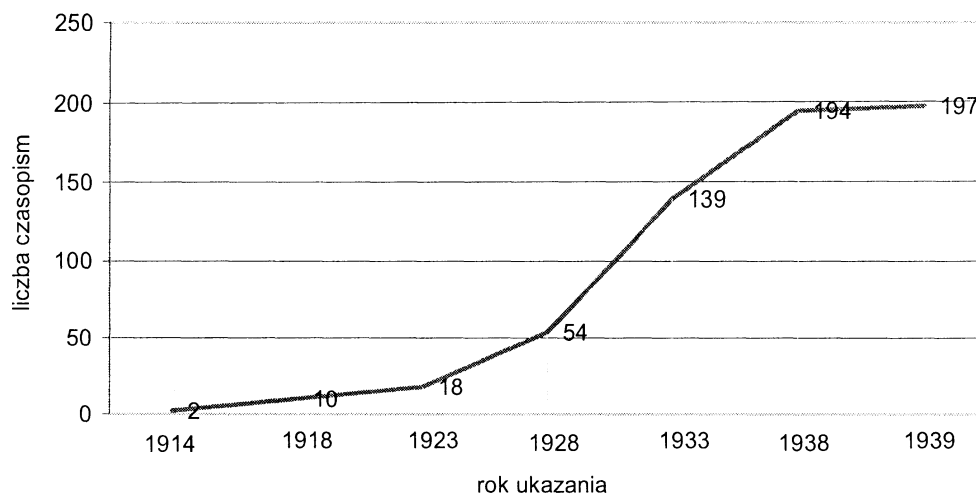
Rozwój w skali ogólnopolskiej w latach 1918–1939

Rozwój prasy parafialnej w latach 1918–1939 zostanie przedstawiony za pomocą wykresu, którego podstawową osią będą okresy 5-letnie. W skali początkowej zostaną również ujęte te z czasopism, które swymi początkami sięgają okresu przed rokiem 1914. Za koniec rozwoju czasopiśmiennictwa parafialnego w Polsce przyjęto rok 1939, chociaż niektóre tytuły były wydawane do roku 1941 na terenie diecezji śląskiej. Tak przyjęte ramy chronologiczne rozwoju prasy parafialnej będą zasadniczą osią analiz rozwoju prasy.

W przyjętej podziałce dwa okresy są niepełne: 1914–1918, prasa parafialna znajduje się wówczas w fazie embrionalnego rozwoju oraz 1938–1939, okres przerwany wybuchem wojny. Na podstawie powyższego zestawienia daje się zauważyć brak korelacji pomiędzy ogólnym rozwojem prasy, a rozwo-

⁴⁸ Jedyne zachowane egzemplarze pisma znajdują się w bibliotece krakowskiego seminarium duchownego. Są to numery z 1912 roku (1–3) oraz szczerkowo z roku 1913 (nr 6, 12–13). Sygnatura VI-8.

⁴⁹ W. Władyka, *Prasa Polska w latach 1918–1939*, [w:] *Dzieje Prasy Polskiej*, red. J. Łojek, Warszawa 1988, s. 115.

Źródło: *Bibliografia polskich czasopism religijnych 1918–1939...*

Wykres. Rozwój czasopiśmiennictwa parafialnego w latach 1914–1939

jem prasy parafialnej w skali ogólnopolskiej. Rozwój czasopiśmiennictwa parafialnego wykazywał tendencję do stałego wzrostu liczby czasopism w całym okresie dwudziestolecia. O ile symptomy kryzysu gospodarczego dotknęły bardzo boleśnie większość prasy regionalnej i część prasy wydawanej w wielkich ośrodkach miejskich w latach 1920–1925, o tyle okres ten, w odniesieniu do prasy parafialnej, charakteryzuje się pewnym wzrostem, chociaż bezwzględna liczba wszystkich czasopism parafialnych w latach 1918–1923 nie przekraczała 20 tytułów. Zasadniczy przełom w rozwoju czasopiśmiennictwa parafialnego dokonał się w dekadzie 1928–1938. W tym okresie ukazało się najwięcej czasopism w skali całego kraju. W porównaniu ze stanem z roku 1923 ilość czasopism wzrosła o ponad 110%. Na przyczyny tego stanu miało, bez wątpienia, wpływ kilka czynników. Jednak nie należy do końca przeceniać wagi reformy organizacji kościelnej po roku 1925 w odniesieniu do gwałtownego rozwoju prasy parafialnej w latach 1928–1938. Natomiast nie bez wpływu pozostaje nowa sytuacja prawna po przyjęciu konkordatu.

Najważniejszym czynnikiem pozwalającym ująć i analizować rozwój czasopiśmiennictwa parafialnego, jest wskazanie podobieństw rozwojowych tej prasy w stosunku do rozwoju całej prasy w skali ogólnopolskiej. W literaturze przedmiotu przeważa opinia, że rozwój prasy polskiej w latach 1918–1939 miał przynajmniej trzy cechy styczne. Po pierwsze, załamanie rynku prasowego w latach 1920–1923 zostało spowodowane wojną z Rosją Sowiecką i niestabilnością polityczną, drugą cechą jest bardzo wyraźny wzrost liczby gazet wszystkich rodzajów w latach 1928–1930, a trzecią wzrost

w okresie bezpośrednio poprzedzającym wybuch II wojny światowej⁵⁰. Istnieje przypuszczenie, że ogólnopolskie tendencje rozwoju prasy są skorelowane z sytuacją polskiej gospodarki, która około roku 1928 weszła w krótki, ale bardzo intensywny okres wzrostu, poprzedzony stagnacją pierwszej połowy dekady lat dwudziestych. Dalsza zbieżność jest widoczna w latach 1929–1936, kiedy do Polski dochodzą symptomy wielkiego kryzysu gospodarczego. W tym okresie polska prasa wyraźnie zaznacza okres stagnacji na rynku. Okres wzrostu w latach 1936–1939 wydaje się również związany z ożywieniem w polskiej gospodarce. Czy zarysowane powyżej podstawowe trendy w rozwoju prasy polskiej mają swoje odzwierciedlenie w rozwoju ilościowym prasy katolickiej w Polsce? Wobec braku badań w zakresie ukazania całościowego rozwoju prasy Kościoła rzymskokatolickiego w skali całego kraju i poszczególnych diecezji, rozwój prasy parafialnej, która stanowiła blisko 20% wszystkich tytułów prasowych wydawanych przez Kościół w okresie międzywojennym, nabiera specjalnego znaczenia. Zarysowane tendencje w rozwoju rynku czytelnictwa prasy w Polsce zdają się wskazywać, że przełom w rozwoju rynku prasowego i czytelnictwa w Polsce, wyraźnie akcentowany przez inne badania, miał wpływ na gwałtowną dynamikę rozwoju czasopism parafialnych w dekadzie 1918–1939. Można wysunąć wniosek, że przełom w narastaniu ilości tytułów prasowych z lat 1928–1930 miał przełożenie na większość czasopism w Polsce, nie wyłączając czasopism religijnych. I tak w rozwoju prasy misyjnej Kościoła katolickiego w okresie międzywojennym można wyróżnić dwa okresy bardzo intensywnego wzrostu liczby tych czasopism: lata 1928–1929 i następnie, po krótkim regresie, od 1932 roku do wybuchu II wojny światowej⁵¹. Natomiast czasopiśmiennictwo parafialne w latach międzywojennych wykazywało stały rozwój ilościowy: w roku 1928 ilość tytułów parafialnych przewyższa już trzykrotnie ilość z roku 1923. Ostatnie dziesięciolecie przed wojną przyniosło gwałtowny skok ilościowy w porównaniu z poprzednimi latami. Przy czym pięciolecie 1928–1933 jest bardziej dynamiczne od ostatnich lat przed II wojną światową: powstało wówczas 85 tytułów.

Rozwoju prasy parafialnej, będącego przedmiotem analiz, nie można ukazać jedynie w perspektywie chronologicznej w skali całego kraju, stąd istotne dla szerszego ukazania rozwoju prasy parafialnej jest uchwycenie relacji statystycznych rozwoju tej prasy wobec zestawienia liczebności prasy katolickiej w poszczególnych diecezjach. Rozkład liczebności czasopism parafialnych we wszystkich diecezjach, co obrazuje tabela 1, wskazuje na kilka istotnych czynników rozwoju tej prasy. Wskazują również na duże zróżnicowanie diecezji pod względem liczby wydawanych czasopism. I tak największą

⁵⁰ Andrzej Paczkowski sumuje wyniki badań nad rozwojem prasy w II Rzeczypospolitej. Zob. *Prasa w II Rzeczypospolitej...*, s. 407.

⁵¹ A. Kaleta, *Polskie czasopiśmiennictwo misyjne w II Rzeczypospolitej*, Kalisz 2001, s. 75.

bazą dla rozwoju prasy parafialnej były diecezje: poznańska, warszawska, śląska, chełmińska i krakowska.

Ale, co najważniejsze, tabela 1 wskazuje na regionalizację rozwoju prasy parafialnej i ukazuje kilka zaskakujących danych. W diecezji krakowskiej ogólna liczba wszystkich czasopism była wysoka — wydawano w diecezji krakowskiej 81 czasopism, natomiast poziom prasy parafialnej jest zaskakująco niski⁵². W diecezji w ciągu całego okresu dwudziestolecia międzywojennego

Tabela 1

Prasa parafialna w diecezjach, 1918–1939

Lp.	Diecezja	Liczba czasopism w diecezji	Liczba czasopism parafialnych	W [%]
1.	Poznańska	121	34	28,0
2.	Warszawska	109	18	16,5
3.	Śląska	82	32	39,2
4.	Krakowska	81	3	3,7
5.	Chełmińska	67	18	26,8
6.	Wileńska	63	16	25,4
7.	Włocławska	43	7	16,3
8.	Lwowska	36	4	11,1
9.	Płocka	34	4	11,8
10.	Lubelska	30	6	20,0
11.	Częstochowska	28	12	42,8
12.	Przemyska	27	5	18,5
13.	Sandomierska	27	10	37,0
14.	Tarnowska	25	2	8,0
15.	Łucka	20	3	15,0
16.	Łódzka	18	3	16,3
17.	Gnieźnieńska	16	16	100,0
18.	Siedlecka	13	2	15,3
19.	Łomżyńska	11	1	9,9
20.	Pińska	6	1	16,6

Źródło: *Bibliografia czasopism religijnych...*

⁵² Istnieje rozbieżność badań na temat liczby czasopism religijnych w ośrodku krakowskim, wydaje się jednak, że stanowisko Lachendro, utrzymujące, że ośrodek krakowski wydawał jedynie 35 czasopism religijnych nie może być utrzymane. Por. J. Lachendro, *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1999, nr 2, z. 1, cz. 3, s. 21–23; *Bibliografia czasopism religijnych w Polsce*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981, s. 386–388.

wydano jedynie 3 tytuły czasopism parafialnych. Jedna z tych gazet wydawana była w Trzebini, gdzie, ze względu na bliskość silnego ośrodka śląskiego, mogły wystąpić pewne podobieństwa. Czym tłumaczyć tak zaskakującą statystycznie rozbieżność? Na tym etapie badań można wysunąć jedynie hipotezy. Rozwój prasy katolickiej w diecezji krakowskiej utrzymywał się na wysokim poziomie. Nie ma podstaw do twierdzenia, że profil rozwoju czasopiśmiennictwa odbiegał od skali ogólnopolskiej. Badania wskazują na głębokie zaangażowanie biskupa krakowskiego Adama Stefana Sapiehy w rozwój prasy katolickiej i zapewnienie jej podłoża ekonomicznego na terenie diecezji⁵³. Niski poziom rozwoju prasy parafialnej w Krakowie może być tłumaczony tylko poprzez istnienie innego modelu duszpasterstwa parafialnego na terenie diecezji, który wykluczał potrzebę powstawania czasopism parafialnych na rzecz innych form informacji i propagowanie kultu. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj fakt, że w Krakowie znajdowała się duża liczba kościołów parafialnych i zakonnych, co nie wykluczało rozwoju prasy na skalę ogólnodiecezjalną.

Tabela 1 wskazuje również na fakt stosunkowo dużego udziału procentowego czasopism parafialnych na rynku prasowym poszczególnych diecezji. Ewenementem jest tutaj diecezja gnieźnieńska, która w okresie dwudziestolecia międzywojennego nie miała własnych czasopism ogólnodiecezjalnych, z powodu unii personalnej z Poznaniem. Stąd jedynymi czasopismami przynależącymi tylko do Gniezna były czasopisma parafialne. Dlatego prasę parafialną wydawaną na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej należy rozpatrywać nieco odmiennie. Największy, udział czasopism parafialnych sięgający 40–30% w skali całej prasy diecezjalnej wykazywały diecezje: częstochowska, śląska i sandomierska. W Częstochowie udział ten był najwyższy w skali całego kraju — sięgał prawie 43%. Dlaczego? Sama diecezja częstochowska powstała w roku 1925 z części obszaru wyłączonego z diecezji kieleckiej i wrocławskiej⁵⁴. Czy świadczy to o związku pomiędzy nowym podziałem administracyjnym kościoła w roku 1925 i gwałtownym wzrostem liczby czasopism parafialnych od roku 1928? Casus Częstochowy wskazuje, że rozwój prasy pa-

⁵³ Abp Adam Stefan Sapieha był jednym z twórców zjazdu krakowskiego w 1913 roku, na którym podjęto po raz pierwszy poważnie sprawę dziennika katolickiego. W roku 1913 z inicjatywy biskupa powstał „Fundusz Prasowy kapłanów diecezji krakowskiej”, który kontynuował działalność po zakończeniu I wojny światowej. W rezultacie jego działalności dotowano czasopisma katolickie takie jak: „Niewiasta katolicka”, „Siew”, „Postęp”, „W obronie prawdy”. Ukoronowaniem działalności arcybiskupa Sapiehy było powołanie tygodnika ogólnodiecezjalnego „Dzwon Niedzielny” w roku 1924. Zob. J. Turowicz, *Adam Stefan Sapieha a prasa katolicka*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, t. 1, red. J. Wolny, Kraków 1982, s. 325–338.

⁵⁴ Zob. J. Wiśniewski, *Diecezja częstochowska. Opis historyczny*, Opoczno 1936; J. Związek, *Powstanie diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Historyczne” 1974, nr 2, s. 13–18; tenże, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990.

rafialnej miał silne podłoże regionalne, gdzie w zależności od obszaru i stopnia zaangażowania duchowieństwa i wiernych osiągnano różne wyniki. Dla rozwoju prasy parafialnej w Częstochowie być może ma znaczenie bliskość silnego ośrodka kultu religijnego w postaci Klasztoru Jasnogórskiego, jednak zakres wpływu tradycyjnych ośrodków kultu na rozwój prasy pozostaje nie do końca poznany⁵⁵. Analizując zestawienia procentowe można stwierdzić, że udział czasopism parafialnych w innych diecezjach, które w porównaniu do Warszawy, czy Poznania, miały niewielką liczbą czasopism, osiąga wartości średnie 10–20%. To z kolei zdaje się poświadczać, że czasopisma parafialne były istotnym składnikiem duszpasterstwa parafialnego w II Rzeczypospolitej, co do tej pory umknęło uwadze badaczy rozwoju form duszpasterstwa parafialnego w II Rzeczypospolitej⁵⁶. Czy istniała korelacja pomiędzy gwałtownym rozwojem prasy parafialnej we wspomnianych diecezjach a trwałością form kultu i organizacji?

Nie sposób analizować rozwoju prasy bez ukazania zróżnicowania pod względem trwałości i czasu wydawania poszczególnych tytułów. W celu ukazania tych zależności zastosowano dwa podziały czasopism pod względem trwałości na rynku wydawniczym: są to czasopisma krótkotrwałe i te, które wykazywały średni czas trwania. Cezura wyznaczająca podział na czasopisma o krótkim i średnim czasie trwania jest umowna. W przypadku dwudziestolecia międzywojennego przyjęto, że trwanie krótkie to zakresy od roku do 3 lat, średnie do 11 lat. Ilość czasopism istniejących powyżej 12 lat jest znikoma, stąd zostanie przedstawiona oddzielnie. Warto zaznaczyć, że czas ukazywania czasopisma liczy się od pierwszego numeru, który ukazał się w danym roku, a koniec istnienia gazety liczy się do ostatniego numeru wydanego w danym roku wydawniczym. Dzięki zastosowanym założeniom rozwój prasy parafialnej uzyska charakter pogłębionej analizy.

Tabela 2 wskazuje, że dominującą formą były czasopisma, których trwanie zamykało się w jednym roku wydawniczym. Czasopisma jednoroczne

⁵⁵ Podobna sytuacja miała miejsce w Piekarach Śląskich, silnym ośrodku kultu maryjnego, gdzie w omawianym okresie istniała gazeta parafialna przy kościele i parafii NMP. Literatura milczy jednak w odniesieniu do związku pomiędzy istnieniem ośrodka kultu i istnieniem prasy parafialnej. Zob. R. Rak, *Znaczenie sanktuarium w Piekarach dla religijno-społecznej integracji ludu górnośląskiego*, „Śląskie Studia Teologiczno-Historyczne” 1984, nr 17, s. 101–107.

⁵⁶ Badania nad formami duszpasterstwa parafialnego w okresie II Rzeczypospolitej milczą na temat wpływu prasy parafialnej na duszpasterstwo parafialne, podają przykładowo: W. Piwowarski, *Formy duszpasterstwa parafialnego w Polsce odrodzonej 1918–1939*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, Lublin 1980, s. 129–152; J. Myszo r, *Źródła do dziejów duszpasterstwa parafialnego na Górnym Śląsku w XIX wieku i na początku XX wieku*, 1986, nr 2, s. 293–298; D. Olszewski, *Organizacja parafialna Kościołów chrześcijańskich w II Rzeczypospolitej*, „Roczniki Humanistyczne” 2000, nr 48, z. 2, s. 335–343.

stanowiły 34,5% wszystkich gazet parafialnych i ponad połowę czasopism krótkotrwałych. Znamionym faktem jest natomiast liczba 117 pism określonych jako krótkotrwałe, która stanowiła prawie 60% ogólnej liczby prasy parafialnej wydawanej w Polsce w okresie dwudziestolecia. Jak wspomniano, liczba czasopism, które istniały ponad 12 lat, jest znikoma. W większości

Tabela 2

Trwałość czasopism parafialnych w II Rzeczypospolitej

Czas trwania czasopism (w latach)	Ilość czasopism w danym roku wydawniczym
roczne	68
2-letnie	26
3-letnie	23
4-letnie	7
5-letnie	10
6-letnie	8
7-letnie	5
8-letnie	8
9-letnie	6
10-letnie	10
11-letnie	11

wydawane były na terenie archidiecezji poznańskiej i śląskiej, dlatego omówione zostaną w następnym paragrafie.

Prasa parafialna była, pod względem trwałości, formą przeważnie krótkotrwałą, co w zestawieniu z czasem istnienia poszczególnych czasopism ogólnodiecezjalnych, wskazuje na słabość podstawy ekonomicznej tej prasy. Jeżeli prasa diecezjalna była z reguły dotowana przez kurie biskupią i jej istnienie było skorelowane z dążeniami duszpasterskimi i wewnętrzną polityką biskupów, to niska trwałość wydawnicza prasy parafialnej jawi się jako element wskazujący, że oddolne dążenie duchowieństwa parafialnego, które było decydującą przyczyną powstania tej prasy, było pozbawione pomocy ze strony wyższego duchowieństwa. Ale to jedynie domysł. Natomiast w aspekcie chronologicznym krótkotrwałe formy prasy parafialnej w większości ukazywały się w najbardziej dynamicznym okresie rozwoju w latach 1928–1939. Świadczy to nie tyle o skali rozprzestrzeniania się zjawiska, ile o profilu dynamiki wydawniczej prasy parafialnej, która, w sensie statystycznym, wykazywała gwałtowny przyrost liczby tytułów w skali czasu, ale, w sensie trwałości, była bardzo słaba.

Potwierdza to również skala ruchu wydawniczego w obrębie prasy parafialnej. Przez pojęcie ruchu wydawniczego, który w prasoznawstwie jest pomocniczą techniką umożliwiającą szersze i głębsze wejrzenie w rozwój danego gatunku prasowego lub prasy w skali regionalnej i krajowej, rozumie się stały, mierzalny wskaźnik rozwoju prasy oddany za pomocą procentowego stosunku czasopism nowopowstałych i zlikwidowanych w określonej jednostce czasu. Niektóre źródła sugerują, że w obrębie prasy w skali całego kraju

Tabela 3

Ruch wydawniczy prasy parafialnej w latach 1918–1939

Lp.	Okres	Ilość czasopism powstałych	Ilość czasopism upadłych	Ruch wydawniczy w [%]
1.	1918–1922	10	4	40
2.	1923–1927	15	6	40
3.	1928–1932	89	52	58
4.	1933–1937	58	28	48
5.	1938–1939	17	84	490

w latach 1918–1928 liczba czasopism upadających była mniejsza o 40% od nowopowstałych⁵⁷. Czy rozwój prasy parafialnej odzwierciedla te tendencje?

Statystyka nie obejmuje 6 czasopism parafialnych, jakie wydawano przed rokiem 1918 z racji niewystępowania ruchu wydawniczego w tym okresie. Nie ujęto również dziesięciu pism, które zakończyły swoje istnienie w latach 1940–1941 na Śląsku, ponieważ w tym czasie nie powstała żadna gazeta parafialna. Analiza zestawień przynosi potwierdzenie korelacji między poziomem ruchu wydawniczego w Polsce w pierwszym dziesięcioleciu istnienia polskiej prasy a wskaźnikami tego ruchu w prasie parafialnej. Wskaźnik ruchu wydawniczego wyraźnie podnosi się po roku 1928, który jest początkiem gwałtownego przyrostu ilościowego prasy parafialnej. Następujące po nim pięciolecie, przyniosło proporcjonalny wzrost liczby czasopism, które upadły. O ile w roku 1927 na 4 nowo powstałe czasopisma w tym samym roku upadły 2, o tyle rok 1928 przynosi drastyczny skok: powstają 23 nowe czasopisma parafialne w stosunku do 5, które w tym roku splajtowały. W roku 1929 utrzymano tę tendencję na poziomie 28 czasopism nowopowstałych i 8 zlikwidowanych. Następne lata przynoszą jej odwrócenie. Rok 1930 wydaje się przełomowy: powstało 21 czasopism, upadło już 16. Rok później ukazało się 10 pism parafialnych, tyleż zostało zlikwidowanych. Rok 1932 jest całkowitym prze-

⁵⁷ P. Grzegorzczak, *Dziesięciolecie prasy polskiej 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 6.

ciwieństwem roku 1928, liczba czasopism zlikwidowanych przewyższa o 5 tytułów liczbę czasopism niezlikwidowanych. Przytoczona analiza wybranego okresu uwypukla tendencję rozwoju czasopism parafialnych w okresie najintensywniejszego rozwoju tej prasy. Czasopisma powstałe w „boomie” wydawniczym lat 1928–1929 w większości splajtowały w obrębie jednego pięciolecia. Pośrednio koresponduje to z dużą ilością czasopism dwu- i trzyletnich, co obrazuje tabela 2. Następny okres, 1933–1937, charakteryzuje się pewnym obniżeniem poziomu ruchu wydawniczego, choć daleki jest od wskaźników z pierwszego dziesięciolecia rozwoju prasy parafialnej. Świadczy to o pewnej stabilizacji rynku wydawniczego czasopiśmiennictwa parafialnego z prawdopodobnymi tendencjami do wzrostu w latach następnych. W latach 1937–1938 liczba czasopism powstałych i zlikwidowanych była wysoka i wynosiła odpowiednio 30–20. Ruch wydawniczy w tych dwu ostatnich, pełnych latach wydawniczych wynosił 66%. Stąd jest wysoce prawdopodobne, że w tym okresie wystąpiła częściowo podobna sytuacja, jak w latach 1928–1932. Jednak zakres i skala tego zjawiska w momencie, gdy rozwój prasy parafialnej znów zdawał się wskazywać silne tendencje do wzrostu liczby czasopism, pozostanie w sferze spekulacji. Rok 1939 kończy okres rozwoju prasy parafialnej. Podobnie jak w sytuacji większości polskich czasopism wybuch II wojny światowej spowodował drastyczny wzrost wskaźnika liczby czasopism, które przestały się ukazywać. Ma to wyraźne przełożenie na ruch wydawniczy w latach 1938–1939, co obrazuje tabela 3.

Rozwój w perspektywie regionalnej na Śląsku i w Wielkopolsce

U podstaw odrębnego ujęcia rozwoju prasy parafialnej na Śląsku i w Wielkopolsce leży nie tylko chęć pogłębienia analizy rozwoju czasopiśmiennictwa parafialnego, ale fakt, iż na wymienionych obszarach prasa parafialna podlegała odmiennym uwarunkowaniom, które przekładały się na odmienną rolę tej prasy w skali regionalnej. Warto jednak zaznaczyć, że na metodologiczne potrzeby pracy zakres Śląska i Wielkopolski ograniczono do obszaru diecezji śląskiej i archidiecezji poznańskiej, a nie do całości historycznego obszaru tych dzielnic.

Rozważania na poziomie ogólnopolskim są w dużym stopniu uogólnione. Rynek czytelniczy, szczególnie prasowy przy różnicach etnicznych, poziomie wykształcenia ludności na wsi i dramatycznej dysproporcji w skali analfabetyzmu między ludnością wsi i miast, podlegał w okresie międzywojennym ograniczeniom w skali regionalnej. Różnice w poziomie sprzedaży,

kolportażu, i gęstości potencjalnych ośrodków zbytu w odniesieniu do prasy regionalnej w II Rzeczypospolitej ukazują wspomniana praca Andrzeja Notkowskiego⁵⁸. Warto jednak zaznaczyć, że wyniki jego badań obarczone są dość istotnym błędem, ponieważ pominął on w większości istnienie prasy parafialnej, która w sensie szerszym jest częścią prasy regionalnej, choć nie w przypadkach tytułów wydawanych w wielkich miastach. Stąd istotne dla ukazania rozwoju tego typu prasowego jest prześledzenie rozwoju w skali wybranych diecezji: śląskiej i wielkopolskiej. Wybór ten podyktowany został przede wszystkim stosunkowo dużą liczbą czasopism w porównaniu z innymi diecezjami. W ciągu całego okresu 1918–1939 w diecezji śląskiej i poznańskiej ukazywało się od 30 do 35 czasopism parafialnych. To największa ilość czasopism, jakie wydawane były w skali wszystkich diecezji w Polsce. Porównanie ilościowe rozwoju czasopiśmiennictwa parafialnego w tych dwu diecezjach jest ważne z uwagi na oczywiste różnice w warunkach społecznego działania kościoła na tych terenach, odmiennosc tradycji duszpasterskich i uwarunkowań gospodarczych⁵⁹. Zastanawia fakt, że w odmiennych warunkach społeczno-gospodarczych, przy różnicy czterokrotnie większego obszaru (śląska 4,2 tys. km², poznańska 16,3 tys.), pod względem liczebności czasopism parafialnych osiągnięto porównywalne wyniki. Warto podkreślić, że obszary należące w okresie międzywojennym do diecezji śląskiej i poznańskiej miały stosunkowo długą tradycję wypracowywania charakterystycznych form duszpasterstwa parafialnego w warunkach Kulturkampf⁶⁰. Warto natomiast podkreślić, że prasa katolicka miała na terenie Śląska tradycje rozwojowe sięgające, co najmniej połowy XIX wieku, a profil tej prasy był silnie nacechowany postawą obrony polskości przed germanizacją⁶¹. Nie stanowiło to przeszkody dla wydawania na terenie diecezji czasopism parafialnych w języku polskim i niemieckim. Ale w szczególności diecezja śląska już w okresie II Rzeczy-

⁵⁸ Notkowski, *Prasa prowincjonalna...*, s. 74–77.

⁵⁹ Zob. J. Sawicki, *Z aktualnych problemów administracji wyznaniowej w województwach zachodnich*, Warszawa 1936, s. 19–21.

⁶⁰ Podaję jedynie podstawową literaturę dotyczącą rozwoju form duszpasterstwa katolickiego w parafiach na obszarze Śląska i Wielkopolski w okresie zaborów: R. Michalski, *Działalność polskiego duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim w okresie tworzenia się II Rzeczypospolitej*, „Prace Wydziału Nauk Humanistycznych Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego”, seria C, 1985, nr 26, s. 77–96; J. Myszor, *Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821–1914*, Katowice 1991, s. 218–244; tenże, *Życie religijno-moralne w dekanacie pszczyńskim w końcu XIX wieku i na początku XX*, „Śląskie Studia Teologiczno-Historyczne” 1978, nr 11, s. 265–283; J. Pawlik, *Rozwój sieci parafialnej na Górnym Śląsku w latach 1870–1960*, „Roczniki Humanistyczne” 1981, nr 29, z. 2, s. 199–221; D. Olszewski, *Duszpasterstwo a przemiany społeczno-religijne w Zagłębiu Dąbrowskim w XIX wieku*, „ŚSTH” 1976, nr 8, s. 131–152.

⁶¹ Zob. M. Pater, *Uniwersalne i narodowe wartości w prasie polskiej na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1991, nr 32, nr 3–4, s. 150–152.

pospolitej zdawała się zachowywać dużą samodzielność w podejmowaniu decyzji dotyczących form duszpasterstwa i środków wpływania na wiernych. Duże znaczenie dla rozwoju form duszpasterstwa świeckich ma polityka biskupa Stanisława Adamskiego, której znaczenie dla prasy pozostaje jednak do końca niewyjaśnione⁶². Trudno jednak na tym etapie badań nad prasą parafialną jednoznacznie przesądzać czy te działania, mogły mieć wpływ na dynamiczny rozwój tego czasopiśmiennictwa w diecezji śląskiej. Istnieje jednakże w jednym przypadku przypuszczenie, że istnienie czasopisma parafialnego było wynikiem współdziałania duszpasterskiego kilku sąsiednich parafii w okręgu myśłowickim⁶³.

W tabeli 4 zastosowano okresy 5-letnie dla ukazania różnic w narastaniu zjawiska liczebności czasopism, rok 1939, z uwagi na wybuch wojny oraz niepełność wydawniczą, został zaznaczony odrębnie. Rozwój regionalny w diecezjach śląskiej i poznańskiej wykazuje korelację z rozwojem prasy parafialnej w skali całego kraju.

Warto podkreślić, że poszukiwanie korelacji z innymi badaniami prasy regionalnej bądź katolickiej o podobnym profilu jest niezwykle trudne. Notkowski, we wspomnianej pracy, nie tylko nie przedstawił zestawienia tytułów prasy regionalnej o charakterze religijnym, ale i wskaźniki odnoszące się do liczebności religijnej prasy regionalnej oparł na danych szacunkowych, co utrudnia możliwość oparcia się na jego badaniach w zakresie podobieństwa czynników, jakie mogły stymulować rozwój prasy parafialnej⁶⁴. W świetle przedstawionych wcześniej wskaźników rozwojowych pism parafialnych ilościowy rozwój tej prasy w diecezjach śląskiej i poznańskiej wykazuje korelację z innymi terenami Polski. Dane z tabeli 4 potwierdzają, że decy-

⁶² Biskup śląski Stanisław Adamski dążył do pobudzenia religijnego mas katolików świeckich. Erygował Misję Wewnętrzna diecezji katowickiej, która miała być organizacją pomocniczą i wychowawczą, pobudzającą katolików świeckich do bardziej świadomego włączania się w życie kościoła. Organizacja ta liczyła około 130 tysięcy wiernych. Nie jest do końca wyjaśniony jej związek z powstawaniem na terenie parafii w diecezji czasopism i jej stosunek do Akcji Katolickiej. W 1931 roku bp Adamski pisał o przyczynach powstania tej organizacji: „znikomo u nas Żydów, ale wielu jest pomiędzy nami pogan ochrzczonych, gorszych jeszcze od tamtych”. To z kolei obrazuje, iż jednym z czynników „skutecznie” mobilizujących duchowieństwo katolickie do działania duszpasterskiego w okresie II Rzeczypospolitej mógł być religijnie umotywowany antysemityzm. Zob. bp S. Adamski, *Z trudności i zagadnień duszpasterskich diecezji śląskiej*, Katowice 1937; tenże, *Organizacja misji wewnętrznej diecezji katowickiej*, Katowice 1932, s. 7-8; Por. S. Kosiński, *August Hlond na Śląsku*, „SSTH” 1985, nr 18, s. 17; o odrębności diecezji śląskiej w latach 1918-1939 zob. H. Olszar, *Kościół Katolicki na Górnym Śląsku w życiu Kościoła II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Opolski” 1994, 40, nr 3, s. 40-55; B. Reiner, *Wyznania i związki religijne w województwie śląskim 1922-1939*, Opole 1977. Zob. też K. Jeżyna, *Akcja katolicka w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1996.

⁶³ F. Maroń, *Stulecie dekanatu myśłowickiego na tle problemów narodowych i społecznych związanych z rozwojem przemysłowym*, „Śląskie Studia Teologiczno-Historyczne” 1970, nr 3, s. 275.

⁶⁴ Notkowski, op. cit., s. 74.

Tabela 4

Rozwój prasy parafialnej w diecezjach śląskiej i poznańskiej

Lp.	Okresy wydawnicze	Liczba czasopism	
		diecezja śląska	diecezja poznańska
1.	1918–1922	2	3
2.	1923–1927	—	3
3.	1928–1932	10	17
4.	1933–1938	19	10
5.	1939	1	1

Źródło: *Bibliografia czasopism religijnych w Polsce 1918–1939...*

dującą dekadą w rozwoju prasy parafialnej były lata 1928–1938, przy czym na Śląsku skala tego zjawiska jest wyższa w ostatnim pięcioleciu poprzedzającym II wojnę światową. Podobnie jak w skali ogólnopolskiej dynamiczny przyrost ilości czasopism zaczyna się od roku 1928 i kończy się wyraźnie w 1939. Jednak profil dynamiki rozwoju czasopism w na Śląsku i w Wielkopolsce wyraźnie się różnicuje. Wiele interesujących różnic nasuwają także analizy natężenia ruchu wydawniczego i trwałości czasopism parafialnych w obszarach diecezji śląskiej i poznańskiej.

Wskaźniki ruchów wydawniczych w diecezji śląskiej i poznańskiej wyraźnie odbiegają od wskaźników ogólnopolskich. Liczba czasopism we wspomnianych diecezjach sięga 33% wszystkich czasopism parafialnych w Polsce. Ruch wydawniczy dla diecezji śląskiej można określić jedynie dla okresu 1934–1939 i wynosi 175%, co podyktowane jest likwidacją ponad 20 pism śląskich po wybuchu II wojny światowej. Jednak 10 czasopism wydawanych było

Tabela 5

Ruchy wydawnicze w diecezji śląskiej i poznańskiej

Okresy	Diecezja śląska		Archidiecezja poznańska	
	czasopisma powstałe	czasopisma zlikwidowane	czasopisma nowopowstałe	czasopisma zlikwidowane
1918–1923	1	—	2	—
1924–1928	9	—	16	7
1929–1933	9	—	5	6
1934–1939	12	21	11	27
1940–1941	—	10	—	—

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

dalej w trakcie okupacji niemieckiej. Specyfika śląskiego czasopiśmiennictwa parafialnego jest korelacją nie tylko zasygnalizowanej wcześniej odmienności polityki biskupa, czy innego profilu duszpasterstwa parafialnego, ale także złożoności narodowościowej regionu⁶⁵. Prasa parafialna diecezji śląskiej wykazuje jednak niespotykane nigdzie indziej w Polsce zjawisko występowania w obrębie jednego tytułu dwu języków: polskiego i niemieckiego. Ale zjawisko bilingwiczności wystąpiło w śląskiej prasie parafialnej jeszcze przed wybuchem II wojny światowej, jednak po wybuchu wojny czasopisma te wydawano wyłącznie w języku niemieckim.

Zestawienie wskazuje, że silne ośrodki prasy parafialnej wydawanej w dwu językach znajdowały się w Chorzowie i Katowicach. Wydawanie tych czasopism jest tym bardziej zastanawiające w sytuacji, gdy na terenie Górnego Śląska dochodziło do częstych napięć między Polakami i Niemcami⁶⁶. Przyczyny powstania tych czasopism pozostaną na tym etapie badań nad prasą regionalną jedynie w sferze spekulacji, choć wśród możliwych przyczyn należy brać pod uwagę przede wszystkim specyfikę regionalną i narodowościową kościoła śląskiego.

Czas istnienia czasopism parafialnych w diecezji śląskiej i poznańskiej jest istotnym składnikiem ich rozwoju. Średni czas trwania czasopisma parafialnego wynosi odpowiednio: dla diecezji śląskiej 5,5 roku, dla poznańskiej 8 lat. Prasa parafialna poznańska charakteryzowała się względną trwałością w stosunku do Śląska, niemniej w diecezji śląskiej istniała przewaga czasopism wydawanych przez 7–10 lat, podczas gdy w diecezji poznańskiej na ogólną liczbą 34 gazet i kalendarzy parafialnych aż 12 było tylko jedno- lub dwurocznych. Wskaźniki ruchów wydawniczych w obrębie diecezji również wskazują — pośrednio — na fakt pozornej trwałości wydawniczej ośrodka śląskiego. W rezultacie pod względem długości ukazywania się poszczególnych tytułów prasa parafialna diecezji śląskiej jawi się jako najbardziej stabilna w skali wszystkich czasopism parafialnych w Polsce. Na 31 czasopism połowa ukazywała się ponad 6 lat. Różnice w rozwoju prasy parafialnej w diecezji śląskiej i poznańskiej być może są pochodną odmiennych warunków prowadzenia duszpasterstwa parafialnego i tradycją wydawania prasy katolickiej na tych terenach.

Jak zaznaczono w poprzednim paragrafie, na terenie diecezji śląskiej i poznańskiej wydawane były czasopisma, które można określić jako długo-

⁶⁵ Zakres i stopień udziału Niemców w duchowieństwie diecezji śląskiej w okresie II Rzeczypospolitej oraz stopień przenikania kulturowego i językowego został w badaniach nad dziejami Kościoła śląskiego nie został do końca naświetlony w odniesieniu do prasy katolickiej. Zob. A. Brożek, *Język polski i niemiecki w kościele katolickim na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 1987, nr 7, s. 70–81.

⁶⁶ B. Wasiutyński, *Niemcy w województwach zachodnich*, Warszawa 1930, s. 32–41.

Tabela 6

Czasopisma bilingwiczne w diecezji śląskiej

Lp.	Tytuł czasopisma	Parafia	Lata wydawania
1.	Wiadomości Parafialne kościoła św. Barbary, <i>Pfarrmtliche Nachrichten der St.Barbara – Kirche</i>	Królewska Huta, św. Barbara	1932–1940
2.	Wiadomości Parafialne, <i>Parochialblatt</i>	Janów-Giszowiec, św. Maria Magdalena	1934–1940
3.	Wiadomości Parafialne, <i>Pfarrmtliche Nachrichten</i>	Katowice-Załęże, Św. Józef	1934–1941
4.	Wiadomości Parafialne, <i>Pfarrmtliche Nachrichten</i>	Wełnowiec, św. Józef	1936–1941
5.	Wiadomości Parafialne, <i>Pfarrmtliche Nachrichten</i>	Katowice, katedra św. Piotra i Pawła	1931–1941
6.	Wiadomości Parafialne, <i>Pfarrmtliche Nachrichten der. St. Maria Kirche</i>	Katowice, NMP	1930–1941
7.	Wiadomości z Parafii św. Józefa, <i>Pfarrblatt der St. Josefkirche</i>	Chorzów, św. Józef	1935–1940
8.	Wiadomości Parafialne z Wielkich Hajduk, <i>Pfarrblatt der Pfarrgemeinde St. Maria</i>	Wielkie Hajduki-Chorzów, św. Maria Panna	1929–1940
9.	Wiadomości Parafialne, <i>St. Antoninus Pfarrblatt</i>	Siemianowice Śląskie, św. Antoni	1930–1940
10.	Wiadomości Parafialne, <i>Pfarrblatt der Kirche zu den H. Johannes und Paulus</i>	Katowice, św. Jan i Paweł	1934–1941

trwałe w skali całego dwudziestolecia międzywojennego. Istniało 7 takich czasopism. Były to: „Posłaniec Niedzielný” wydawany przez parafię św. Stanisława w Ostrowie Wielkopolskim w latach 1927–1939, jako dodatek do „Orędownika Ostrowskiego”, katolickiego tygodnika wydawanego przez miejscowe organizacje katolickie⁶⁷. Następne 2 pisma, które istniały odpowiednio 16 i 18 lat ukazywały się w Poznaniu: „Tygodnik Kościelny Parafii św. Marcina” w latach 1923–1939 i „Tygodnik Kościelny Kolegiaty św. Marii Magdaleny” wydawany w okresie 1921–1939. Również w stolicy Wielkopolski od roku 1919 wydawano przez 20 lat „Tygodnik Parafialny” przy parafii Bożego

⁶⁷ Bibliografia pod red. Zygmunta Zielińskiego wymienia pismo pod numerem pozycji 985 w katalogu. Jako wydawcę wymienia ks. K. Rolewskiego, co zdaje się nie odpowiadać rzeczywistości. Faktycznie wydawcą pisma był prefekt żeńskiego gimnazjum w Ostrowie Jan Rajewski. Natomiast pismo redagowało w różnym czasie sześciu księży. Por. *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1939...*, s. 330; A. Wojtkowski, *Pięćsetlecie parafii w Ostrowie, Ostrów Wielkopolski 1935*, s. 31–36.

Ciała i podobne czasopismo przy kościele Matki Bożej Bolesnej na Łazarzu. Przytoczone dane potwierdzają wagę Poznania, jako ośrodka, gdzie najwcześniej rozwijała się prasa parafialna. Czasopismem, które z racji swego trwania przez cały okres niepodległości, szczególnie zasługuje na uwagę, było wyłącznie niemieckojęzyczne „Kamnitzer Pfarrblatt” wydawane przez parafię św. Małgorzaty w Bielsku Kamienicy. W okresie międzywojennym Bielsko w przeciwieństwie do miasta Białej, które do odzyskania niepodległości znajdowało się w Galicji, było miastem, gdzie zamieszkiwała największa ilość osób narodowości niemieckiej w skali całego kraju — ponad 50%⁶⁸. Redaktorem tej ciekawej gazety był miejscowy wikariusz ksiądz Robert Kliss. Stąd ten ciekawy przypadek wydawania czasopisma parafialnego należy rozpatrywać odmiennie od sytuacji na Górnym Śląsku.

Rozwój prasy parafialnej w dwudziestoleciu międzywojennym wykazywał dużą dynamikę, która nie podlegała w skali całej Polski tendencjom rozwojowym prasy przedstawionej w pracy Paczkowskiego. Przez cały okres istnienia II Rzeczypospolitej prasa parafialna Kościoła katolickiego wykazywała przyrost liczby tytułów, jednak rozwój tego czasopiśmiennictwa podlegał dużemu zróżnicowaniu w perspektywie regionalnej.

Uwagi końcowe

Zaprezentowana analiza powstania i rozwoju prasy parafialnej w latach 1918–1939 z pewnością nie wyczerpuje tematu. Prasa parafialna była częścią prasy wyznaniowej Kościoła katolickiego i w dużej mierze częścią prasy regionalnej. Na tym polega jej specyfika. Powstała w głównej mierze w wyniku oddolnego działania proboszczów, a nie wyższej hierarchii. Postuluje się prowadzenie dalszych kwerend w celu zbudowania szerszej podstawy źródłowej; pamiętników proboszczów, relacji wiernych, jednym słowem wszystkiego, co powiększyłoby naszą wiedzę o początkach prasy parafialnej, jako wydarzenia z pogranicza historii prasy, historii związków wyznaniowych i lokalnego społeczeństwa polskiego II Rzeczypospolitej.

⁶⁸ W 1931 roku miasto Bielsko zamieszkiwało 9300 Polaków, 2200 Żydów i 10 200 Niemców. Zob. *Spis Ludności Rzeczypospolitej Polskiej z 1931 roku, Województwo Śląskie*, Warszawa 1937, tabl. 12, s. 26; parafia św. Małgorzaty w Kamienicy liczyła 1900 katolików, 1400 protestantów i 30 żydów zob. „Rocznik Diecezji Śląskiej” 1931, s. 36. Obok parafii katolickiej w Kamienicy znajdowała się parafia ewangelicko-augsburska pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty, jedna z czterech parafii ewangelickich znajdujących się w granicach obecnego miasta Bielska-Białej.